

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE *BOOK REVIEWS*

Bojana Rogelj Škafar (ur.): *Slovenski etnografski muzej: Prvih 100: 1923–2023*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej 2023, 187 str.

Stoletni jubileji narodno pomembnih ustanov, ki so si jih predniki postavili v ponos in opomin, za mero, zrcalo in spodbudo, so pomembni dogodki. Za male narode še bolj kot za velike, med katerimi so se v novejšem času mnogi primorani opravičevati za osvajalsko in kolonialno nasilje, ki jih je naredilo velike. Deset desetletij, ki jih preživijo in prestanejo kulturne nacionalke, je tudi priložnost za svojevrstno inventuro. Medtem ko se človeku pri teh letih, če jih doseže, tako ali drugače izteka čas, ustanove, posebno kulturne in izobraževalne, po stoletju delovanja šele vstopijo v najlepša leta. Pridobljeni ugled in veljava ljudem, ki so jih soustvarjali, pogled takrat usmeri tako v preteklost kot v prihodnost. K širitvi, rasti, novim projektom in dosežkom. Po tem, ko si ob mejniku, kakor je prav, postavijo primeren, trajen spomenik. Odkrijejo spominsko ploščo ali napišejo knjigo. V Slovenskem etnografskem muzeju, SEM, so jo naslovili *Prvih sto*.

Čas te ustanove se je začel samostojno šteti leta 1923, čeprav se je zbiranje gradiva, tudi etnografskega, začelo že 102 leti prej. Ko so Kranjski deželni stanovi po zgledu drugih avstrijskih dežel sklenili ustanoviti tak muzej tudi v Ljubljani. Po prvih nekaj letih v eni od meščanskih hiš so mu dodelili prostor v liceju na Vodnikovem trgu, kjer je bila leta 1831 urejena prva stalna razstava. Želja, da bi čedalje bogatejše zgodovinske in naravoslovne zbirke dobile ustrežnejše prostore, se je začela izpolnjevati šele čez pol stoletja z gradnjo muzejske zgradbe, ki so jo odprli leta 1888. Potem, ko je »*Cesar Franc Josip I.*«, kot je v slovenščini in nemščini vklesano v spominski ploščo v vhodni veži, »*blagovolil 14. dan meseca julija 1883. leta položiti temeljni kamen temu nabirališču deželnih zgodovinskih starin in prirodnin v pospešstvo znanosti in umetnosti domači, ki se po presvetlem cesarjeviču imenuje Rudolfinum*«. V prvi jugoslovanski državi so muzej preimenovali v Narodni muzej, leta 1997 pa je postal Narodni muzej Slovenije.

Imenitni dvojezični monografiji *Prvih sto*, ki jo je uredila Bojana Rogelj Škafar, je uvodno razmišljanje, namenjeno počastitvi jubileja ter utrditvi spomina na najpomembnejše dogodke in ljudi, ki so v teh desetih desetletjih usmerjali korake v današnji čas, napisala direktorica SEM Natalija Polenec. Že v naslovu, *Stoletje rasti muzeja in premen muzejske*

etnološke misli (str. 5–6), je nakazala, da jo vsebina sprememb zanima prav tako kot njihovo zaporedje. Na kratko je orisala delo in posebne zasluge svojih predhodnikov, od dr. Nika Zupaniča, dr. Rajka Ložarja, dr. Borisa Orla, dr. Borisa Kuharja in dr. Ivana Sedeja do leta 1995, ko je vodenje muzeja z mag. Injo Smerdel in za njo dr. Bojano Rogelj Škafar in dr. Tanjo Roženberger prešlo v ženske roke. Ta prehod sam po sebi ni pomenil večjega preloma, je pa nakazal začetek velikega, vsestransko zahtevnega projekta selitve že leta 1923 od Narodnega in Prirodoslovnega muzeja ločenega Etnografskega muzeja na novo lokacijo v zahodnem in južnem krilu opuščene vojašnice na Matelkovi v Ljubljani. Pred tem so bili vsi trije osrednji državni muzeji primorani še nekaj let po osamosvojitvi po obsegu prostorov najskromnejšega Etnografskega muzeja delovati pod skupno streho palače Narodnega muzeja na Muzejskem trgu. Od leta 2011, še dodaja avtorica uvodne besede, SEM opravlja tudi naloge nacionalnega koordinatorja varstva naravne in kulturne dediščine, ter opozarja, da po letu 2015, ko se je poslovila dr. Daša Koprivec, v njem še vedno pogrešajo kustodiat za slovenske izseljence, zamejce, pripadnike narodnih manjšin in drugih etnij, ki ga je zasnovala ter šest let tudi vodila. (str. 7)

Mag Inja Smerdel, ki ji je bilo namenjeno postati »most med starim in novim muzejem«, je o letih pred tem v »malce temačnem delovnem okolju«, kamor je leta 1979 prišla iz Brežic, zapisala, da je takratna etnološka nacionalka pod vodstvom dr. Sedeja v častitljivi muzejski stavbi razpolagala z le »dvema ne prav velikima razstavnima prostoroma. Delovnih razmer v njej se skoraj raje ne spomnim: pisalni stroj, npr., sem si morala prinesiti od doma ...« Namesto fotoaparata, ki bi si ga morali na terenu deliti s kolegico, sta raje uporabljali vsaka svojega osebnega. »A z ljubeznijo do stroke, do etnologije, se ni bilo težko lotiti dela, saj je bilo prav to vedno temeljnega pomena.« (str. 10–11)

Te besede avtorice prvega – glede na njene največje zasluge za nastanek novega, modernega nacionalnega etnografskega muzeja, tudi najobširnejšega – spominskega zapisa v knjigi so v naslednjih letih dobile potrditev v uresničevanju cilja, ki ji je bil zaupan. Neizpolnitev začetne obljube politike, da bo etnografski muzej za svoje zbirke, tudi tiste v depojih, dobil na voljo prav tako izpraznjeno Fabianijevo Mladiko tako rekoč čez cesto, je prizadevanjem dr. Sedeja in Inje Smerdel dodala grenak priokus na račun »kulturno političnega trgovanja in vsiljevanja alternativnih objektov«. Vendar je tudi »nadomestilo« na Metelkovi spomladi 1994 ponujalo neprimerno boljše pogoje, kot jih je imel muzej dotlej. Preurejanje proti mestu obrnjene stavbe nekdanje Belgijske kasarne je steklo in tri leta pozneje je upravni objekt s tremi manjšimi razstavami že sprejel prve obiskovalce. (str. 15) »Vprašanja ‚biti ali ne biti‘ za nas ni bilo več,« je to poglavje sklenila Inja Smerdel. »Postali smo SEM.« (str. 16)

Spomladi 2002 se je začela prenova, ob adventu 2004 pa zaključila dograditev pritličja in prvih dveh nadstropij muzejske razstavne hiše. Z dvema razstavama, nastalima s sodelovanjem slovenskih muzejev, je bil obiskovalcem predstavljen še mednarodni razstavni projekt Evropski etnografski muzeji v SEM. Direktorčinemu povabilu »se je navdušeno odzvalo trinajst prijateljskih ustanov iz Mreže evropskih etnografskih muzejev, ki so«, kot se spominja, »k nam pripeljali pisano paletto evropske kulturne raznolikosti«. Takrat je Inja Smerdel dosanjala svojo vizijo muzeja in se »vrnila k delu

muzejskega kustosa in k etnološki tematiki«, ki jo je določala od prihoda v SEM, »k zemlji in preučevanju razmerij med človekom in živalmi«. (str. 17)

V nadaljevanju jubilejne monografije so besedo dobili še drugi današnji sodelavci ustanove, ki hrani ter na stalnih in občasnih razstavah predstavlja izbrano reprezentativno snovno in nesnovno gradivo iz vseh slovenskih pokrajin, zamejstva in več zunajevropskih kultur, pri čemer je od več kot 40.000 muzejskih predmetov lahko hkrati na ogled le desetina! Večina poročevalcev se najprej spoštljivo spominja zapuščine, prejete od predhodnikov, nato pa nadaljujejo z lastnim delom in načrti.

V prvem delu, SEM smo ljudje, svoje področje, Kustodiat za kmečko gospodarstvo in promet, prva predstavlja Barbara Sosič; po Inji Smerdel ga vodi od leta 2012, pred tem je bila kustodinja za dokumentacijo (str. 20–27). Kot »polja, ki jih obdeluje«, izpostavlja študij, predmete v depozu, zlasti tiste brez dokumentacije, in delo na terenu, kjer postavlja za zgled delovanje Borisa Orla. Njegove legendarne ekipe so v letih po vojni muzejske zbirke bogatile s predmeti in dokumentiranjem izginjajočega načina življenja. Tudi s temami o poljedelskem orodju in transportu, kjer izstopajo bloške smuči, ena paradnih zbirk muzeja. Pomembna so tudi področje etnobotanike in raziskovanje čebelarke tradicije ter ogroženih avtohtonih pasem domačih živali.

Sledi predstavitev Kustodiata za obrt in trgovino z eno najstarejših in s 5400 predmeti najštevilnejših zbirk v muzeju. Od mag. Andreja Dularja ga je prevzela dr. Tanja Roženberger, ki nadaljuje njegove raziskave in postavitve gradiva posameznih tradicionalnih, že izginjajočih obrti, kot so črkoslikarstvo, slaščičarstvo, modrotisk in urarstvo s celotnim fotografskim ateljejem Karola Holynskega, kjer je potrebna še dokončna inventarizacija predmetov, ter svečarsko in medičarsko delavnico Jakoba Krbavčiča. V njenem času je status muzealije pridobila tudi po Plečnikovih načrtih urejena prodajalna Lectarija. (str. 28–35)

Tretja se predstavlja mag. Polona Sketelj, od leta 2004 vodja Kustodiata za stavbarstvo, notranjo opremo in bivalno kulturo, ki sta mu v dobrega pol stoletja položili temelje Fanči Šarf in mag. Irena Keršič. Avtorica zapisa se v svojem času osredotoča »na družino kot skupnost in dom kot prostor bivanja« in obenem »kot prostor med zasebnim in javnim«. Med svojimi večjimi avtorskimi razstavami postavlja v ospredje *Vrata, Morje – naše življenje ob primeru slovenske nabrežinske ribiške družine* ter *Mi za mizo*. (str. 38–40)

Dr. Janja Žagar predstavlja eno najstarejših zbirk v muzeju, Kustodiat za oblačilno kulturo in tekstil, ki ga vodi. Tudi ona se najprej spomni svoje predhodnice in učiteljice dr. Marije Makarovič, ki je v največji meri »zgradila« danes več kot 10.000 predmetov obsegajočo izjemno raznoliko zbirko. Sestavljajo jo vrhnja, zaščitna in osnovna oblačila, perilo, spalna in druge skupine oblačil, oblačilni dodatki ter tekstilije drugih namembnosti. Vanjo so vključena tudi obuvala, zbirke čipk in tako nenavadni predmeti, kot je moški delovni klobuk iz drevesne gobe.

Kustodiat za družbeno kulturo pod vodstvom dr. Nene Židov nadaljuje delo, ki ga je v začetku sedemdesetih let, sočasno s preurejanjem vsebin posameznih oddelkov, z raziskovanjem gostiln na Slovenskem ter zbiranjem igrač in preučevanjem oblačilne obrti

sistematično zasnovala že Tanja Tomažič. V novejšem času so v ospredju raziskav predmeti, »povezani s tradicionalnimi in z na novo uvedenimi šegami ter njihovim prilagajanjem času in prostoru«. Tako so pirhi in cvetnonedeljske butarice, zbirka izdelkov iz lecta in drugega peciva, jaslic itn. »večinoma povezani z letnimi šegami in šegami življenjskega kroga«, po drugi strani pa so zanimivi tudi predmeti, povezani z nego, igro in šolanjem otrok ter z ljudskim pravom, ki jih med drugim dopolnjujejo pričevanja o življenju v času pandemije covid-19. (str. 54–57)

310

Naslednji oddelek, leta 2001 ustanovljeni Kustodiat za duhovno kulturo, vodi mag. Adela Pukl. Na to področje sta že leta 1963 segli razstavi *Vraževerje na Slovenskem* in *Slovenske ljudske maske* dr. Pavle Štrukelj oz. dr. Borisa Kuharja, kustodiat z današnjim imenom pa je prvi vodil mag. Igor Cvetko. Zdaj obsega zbirke, najpomembnejše povezane s pustnimi šegami, z glasbo in vraževerjem ter od leta 2009 še slovenske blagovne znamke. To dediščino, pojasnjuje Adela Pukl, v sodelovanju z različnimi slovenskimi podjetji »raziskujemo in predstavljamo zlasti z vidika odnosa med blagovnimi znamkami, njihovimi uporabniki in zaradi njihovega simbolno-identitetnega pomena«. (str. 61–64)

Na čelo Kustodiata za ljudsko umetnost in slikovne vire se je po dveh mandatih vodenja SEM vrnila Bojana Rogelj Škafar, ki je leta 1999 nadomestila upokojenega dr. Gorazda Makaroviča. V strukturi zbirk kustodiata, ki jo je zasnoval, so ostale v ospredju reprezentativne zbirke poslikanih panjskih končnic, slik na steklo in ljudske plastike. Manjše, a tudi pomembne so še zbirke podobic, preslic, votivov, razpel, pisav za trniče itn. Predmeti iz teh zbirk, navaja Bojana Rogelj Škafar, so sooblikovali stalne razstave v letih 2006–2022, občasni razstavi *Ljubezen je v zraku* in *Ljudska umetnost med domom in svetom v povezavi s skupino Irwin*, figuralni panji in kranjčiči s poslikanimi končnicami pa so bili prikazani tudi na razstavi *Kjer so čebele doma*. (str. 73–75)

Zaprtnju Muzeja neevropskih kultur – leta 1964 ga je v dvorcu Goričane ustanovil dr. Boris Kuhar – ter pridružitvi njegovih zbirk matičnemu muzeju v Ljubljani po začasnem prenosu v depoje v Škofji Loki je leta 2001 sledila delitev tega gradiva med kustodiata za zbirke iz Afrike in Amerike ter za zbirke iz Azije, Avstralije in Oceanije. Vodenje prvega je iz rok dr. Pavle Štrukelj oziroma Marije Mojce Terčelj prevzel dr. Marko Frelih, drugega pa mag. Ralf Čeplak Mencin, ki je dejal, da so zemeljsko oblo s tem razdelili po poldnevnikih. Oba kustodiata temeljita na zbirkah, ki so jih v 19. stoletju na Slovensko prinesli misijonarji Baraga, Knoblehar in drugi svetovni popotniki, v novejšem času tudi gospodarstveniki, diplomati in drugi razgledani posamezniki, ki se, kot je zapisal Čeplak Mencin, zavedajo pomena »ozaveščanja muzejskih obiskovalcev o nujnosti spoznavanja in spoštovanja različnih svetovnih kultur in s tem preseganja stereotipov in predsodkov«. (str. 76–91)

Predstavitve kustodiatov zaokroža Nadja Valentinčič Furlan. Najmlajši, leta 2000 ustanovljeni Kustodiat za etnografski film, ki ga vodi, je bil predvsem na osnovi zapuščine dr. Kuharja prvi tovrstni oddelek v slovenskih muzejih. Nastal je zato, »da tematike, tudi za potrebe občasnih in stalnih razstav, raziskuje in komunicira s filmskim medijem«. Zaslوني na razstavah – leta 2021 je bilo v SEM prikazanih kar 258 filmov in pripovedi – »so kot okna, ki gledalcu omogočajo čutno-zaznavno in miselno prehajanje iz razstavnega ,tukaj in zdaj' v filmski ,tam in tedaj'«, dodaja kustosinja, ki raziskuje tudi zgodovino vizualne antropologije v muzejih, preizkuša metode za filmsko dokumentiranje in

predstavljanje predmetne in nesnovne dediščine, načina življenja in identitet v filmu in na razstavah. (str. 93–96)

Sledijo predstavitve specializiranih oddelkov in strokovnih služb SEM, ki podpirajo delovanje kustodiatov. Mag. Ana Motnikar predstavi oddelek za konserviranje in restavriranje, ki je, ob ustanovitvi leta 1925 imenovan tehnični oddelek, imel enega samega zaposlenega. Pozneje so pri ohranjanju in obnavljanju muzejskih predmetov pomagali tudi Maksim Gaspari in mnogi drugi specialisti. V novih prostorih na Metelkovi se je oddelek razdelil na enoto za konserviranje in restavriranje večidel lesenih in kovinskih predmetov s strokovnjakoma Žigo Reharjem in Gregorjem Kosom ter na enoto za tekstil in vse, kar sodi k oblačilom, s sodelavko Jožico Mandelj Novak. (str. 101–106)

Oddelek za dokumentacijo, s 25.000 enotami slikovnega gradiva na spletni strani najbogatejšo tovrstno zbirko med slovenskimi muzeji, predstavlja Miha Špiček, njegov vodja od leta 2015. Spominja se predhodnic, govori o dragoceni dediščini Orlovih terenskih ekip in različnih donacij, o sistematičnem digitaliziranju gradiva in pomoči sodelavca, muzejskega fotografa Blaža Verbiča. (str. 108–113)

Razvoju in današnji vlogi muzejske knjižnice, ki jo je sočasno s SEM vzpostavil njegov prvi ravnatelj dr. Zupanič, se posveča Mojca Račič. Opozarja, da je bila v obdobju, ko še ni bilo zdaj običajnega elektronskega dostopa do informacij, knjižnica *conditio sine qua non* hitro razvijajočega se muzeja. Zanj je že samo spremljanje muzejske dejavnosti navdihujoče, hkrati pa delo v muzeju omogoča vsem zaposlenim, da se vključujemo tudi v razstavne in druge dejavnosti – kar s sodelavcem mag. Gregorjem Ilašem, oblikovalcem spletnih strani, po svojih močeh pogosto izkoristita. (str. 110–120)

Naslednja predstavlja svoje vodenje Oddelka za muzejsko pedagogiko in andragogiko Sonja Kogej Rus (od lani je ob njej še pedagoginja Katarina Nahtigal). Zase pravi, da je kot kustosinja pedagoginja vez med razstavami in obiskovalci – večinoma šolskimi skupinami, dragoceno pa je tudi delo s starši in z ranljivimi skupinami. Izkušnje potrjujejo, da se s pomočjo dediščine v muzeju vzpostavljajo boljše razmere za večjo socialno vključenost in iskanje nove poti za ozaveščanje ljudi o njihovi kulturi. (str. 127–131)

Služba za komuniciranje in javne programe – vodi jo mag. Maja Kostric Grubišič, sodelavki pa sta Maja Kocjan in Irena Plešivčnik – deluje na prvi pogled podobno kot sorodne službe drugod, vendar je tudi prilagojena posebnim značilnostim SEM. Po besedah vodje je služba ambasadorka SEM in na temeljih dediščine, ki jo hrani, ogrodje muzejskega kolesja, usmerjeno v delo z obiskovalci ter povezava med uporabniki muzeja in muzejem samim. Pri tem so dogodki in razstave pogosto tudi rezultat kulturne diplomacije. (str. 134–137)

Predstavitve sklepa zapis mag. Anje Jerin o oddelku za nesnovno kulturno dediščino, ki v SEM skrbi za opravljanje nalog Koordinatorja varstva nesnovne kulturne dediščine. »V tej vlogi,« pravi avtorica poglavja, »muzej stalno krmari na stičišču interesov nosilcev nesnovne kulturne dediščine, etnološke stroke in političnih okvirov.« Dodaja, da je ta javna služba »muzeju prinesla novo razumevanje nesnovne kulturne dediščine, mu naložila odgovornost za sodelovanje pri implementaciji Unescove Konvencije v slovenski prostor ter vzpostavitev sistemskih postopkov evidentiranja nesnovne kulturne dediščine s ciljem njenega ohranjanja«. (str. 141–144)

Drugi del knjige (str. 148–166) povezuje naslov Kolegi o nas. V njem je nanizanih deset z jubilejem SEM navdihnjenih voščil in razmišljanj dolgoletnih zunanjih sodelavcev in prijateljev muzeja iz Slovenije in tujine. Prispevali so jih dr. Janez Bogataj, dr. Ingrid Slavec Gradišnik, Alenka Černelič Krošelj, dr. Mateja Habinc in ddr. Verena Vidrih Perko, prek meja pa dr. Goranka Horjan iz Zagreba, Steven Engelsman iz Leidna, Franko Košuta s Križa, Joseph Valencic iz Clevelanda in dr. Günther Hölbl z Dunaja.

Besedila s fotografijami in drugimi ilustracijami, ki jih spremljajo, na koncu dopolnjujejo še foto kronologija prizorov z razstav *Zgodovina SEM v slikah* (str. 170–181), galerija portretov nekdanjih ustvarjalcev zgodovine SEM Naši predhodniki (str. 182–183) in seznam zaposlenih v SEM (str. 184–187).

Cirila Toplak: »*Naša vera*«: *Naravoverstvo na Primorskem*. Ljubljana: Alma Mater Europaea, Fakulteta za humanistični študij – Institutum Studiorum Humanitatis, 2023, 270 str.

Zahodnoslovensko staroversko izročilo, ki ga avtorica prof. dr. Cirila Toplak v knjigi imenuje naravoverstvo, je znanstvena refleksija etnografskega opusa Pavla Medveščka o obstoju marginalne skupnosti v zahodni Sloveniji, ki je izkazovala predkrščanske prvine. Pavel Medvešček (1933–2020), ki je izročilo starovercev popisal v več strokovnih in znanstvenih delih, je za to tematiko Goriškemu muzeju prispeval gradivo za razstavo, ob kateri sta izšla tudi kataloga njegove etnološke zbirke (Medvešček in Skrt 2014 in 2016). Med Medveščkovimi najbolj prelomnimi deli pa je gotovo monografija *Iz nevidne strani neba: razkrite skrivnosti staroverstva* (2015), v kateri je dokumentiral življenje starovercev kot celosten sistem, ko ni bilo več nosilcev stare vere, zaradi česar je bil njegov popis sploh možen, saj ni bilo več tisočletne prisega molka. Cirili Toplak je bila prav ta monografija inspiracija, da se je leta 2016 z Medveščkom prvič sestala, kasneje z njim in še z drugimi Primorci opravila še več pogovorov, se iz Štajerske celo preselila na sever Primorske, da bi se načinu življenja staroverske skupnosti približala tudi skozi neposredno izkustveno učenje, in Medveščku navsezadnje posvetila tudi pričujočo knjigo. Avtorico so namreč popolnoma presunili nazori starovercev, njihov vrednostni sistem, odnos do narave, do javnega interesa, skupnostnega upravljanja, zvestoba domovini, a ne kot abstraktni in odtujeni državi, ter njihovo razumevanje pravičnosti, poštenosti, skromnosti, strpnosti in solidarnosti.

Ideologija starovercev je temeljila na prasili stvarnici, imenovani Nikrmana, ki se je občasno prikazovala kot oblaki, strele, mavrice, različne živali. Staroverci so častili sonce zaradi toplote in luno zaradi njene moči nad naravo, predvsem nad vodo. Vzpostavljali so prostorske triade, tako imenovane tročane, ki so jim zagotavljali zaščito in plodnost, in jih upravljali s pomočjo obredno opolnomočenih prednikov z vdelanimi očmi, imenovanimi kačje glave, ter samostoječih svetih megalitov, imenovanih matjarji. Skupnost starovercev je bila nedvomno patriarhalna, »moška stvar«, ženske pa so lahko